

ЗМЕСТ

Замест прадмовы	5
Жыццё першае	12
Жыццё другое.	47
Жыццё трэцяе.	107
Эпілог	187

ЗАМЕСТ ПРАДМОВЫ

Лёсы людзей, якія паўстануць у аповесці, здзейсніліся тысячу гадоў таму. Але галоўныя дзеячы таго часу ўсім вядомыя: Уладзімір, Яраполк, Дабрыня, Святаполк, Яраслаў Мудры... Ёсць і менш вядомыя: у летапісным аповядзе пра жыццё князя Ўладзіміра праходзяць яны беглымі ўзгадкамі, як нейкія тычкі яго бурлівага веку. Для князя сустрэча з імі — выпадковая падзея, для іх сустрэча з ім — фатальны заварот лёсу. Менавіта такімі сталіся адносіны Ўладзіміра з Рагнедай — полацкай князёўнай і адной з жонак князя ў «дахрысціянскія» яго гады. Уладзімір гвалтам злучаў у адзінае гаспадарства асобныя плямёны, пашыраў дзяржаўныя межы, радніўся з Візантыяй, прымаў хрышчэнне і хрысціў Русь, разбураў старую і мацаваў новую свядомасць — ён пражыў яскравае, насычанае, як мы цяпер гаворым, выдатнае жыццё. І побач з ім у чарадзе шасці жонак — Рагнеда: па правах паходжання яна мае быць дастойнай удзельніцай усіх дзяржаўных спраў і здзяйсненняў, у рэальнасці ёй пакінуты адзіны абавязак — нараджаць, у іншай якасці яна князю непатрэбная. Жыццё падпарадкаванай істоты не можа быць

бліскучым, нават цікавым; яно здзяйсняе не сябе, не сваё — чужое. Гэта шэрае, разбітае жыццё, яно разбурана разрывам паміж жадамым і магчымым. Але Рагнеда паўстала, і гэта ярка асвятліла яе мяцежны дух, натуру, характар. Не ўзніміся яна ад слёз і нараканняў да бунту — і канула б яна ў неведомасць, як іншыя жонкі князя, ад якіх захаваліся толькі скажоныя імёны...

Адным часам гісторыя жыцця Рагнеды здавалася аўтару зразумелай; потым адназначнасць прынятых тлумачэнняў («рэўнасць», «гонар») неяк расплылася з-за недакладнасці і неакрэсленасці сэнсу. І аднойчы ў Полацку ў сонечны чэрвеньскі дзень, калі з густатой завеі нёсся па горадзе тапалёвы пух, раптам мінулае сышлося з цяперашнім і быццам расчынілася акно з відам на Дзвіну і Палату, дзе стаяў у дзясятым стагоддзі сталічны крывіцкі дзядзінец і дзе нарадзілася дзяўчынка, якой было наканавана прайсці ўсе кругі бедстваў...

А яшчэ блізу Менска і штучнага Менскага мора знаходзіцца мястэчка, а ў даўніну сталіца ўдзельнага княства — Заслаўе, ці, як менавалі яго першыя летапісы, — Ізяслаўль. Тут захаваліся курган Рагнеды, рачулки, названыя старажытнымі насельнікамі ў памяць пра Рагнеду, — Княгінька і Чарніца, ёсць тут паблізу Свіслачы пагорак на месцы старадаўняга дзядзінца і высокі, зарослы травой вал былога замка. Чарніца і Княгінька ўпадаюць у Свіслач, Свіслач — у Бярэзіну, тая — у Дняпро, а Дняпро ў той час быў галоўнай магістраллю. Вось

па гэтых рэках і прыбыла Рагнеда ў Заслаўе з Кіева пасля замаху на мужава жыццё. Неўзабаве пасля таго Ўладзімір ахрысціўся, ажаніўся, і Рагнеда, па словах царкоўнага храніста, «испечалась», прыняла манаства. І ўсё — болей пра яе ані слова. Быццам дванаццаць наступных гадоў, пражытых у Заслаўі, Рагнеда адно толькі і рабіла, што малілася. Што ж мелася яна замольваць? Якая горыч прымусіла яе кінуць на чужы клопат пяцёх сваіх дзетак і замкнуцца? Ці не толькі малілася? Ці наогул не малілася, і не гаворыць пра маркоты яе адзінокага жыцця чарнец-летапісец дзеля большай славы праваслаўнай царквы, у якой Рагнеда лічыцца першай на Русі манашкай. Не па сваёй, аднак, волі...

Лёс наш нараджаецца раней за нас; яшчэ не загукаў чалавек аб сваім з'яўленні на белы свет, а ўжо ён стаіць напачатку. Нябачны ён; наперад глядзяць людзі, а лёс за спінай, — кіруе, як вознік, запрэжкай нашых жаданняў; ужо потым, калі позна і непапраўна, здагадваемся, чый няпэўны рух чуўся ззаду і чый неадчэпны позірк ляжаў на патыліцы... Так і з Рагнедай. Ніколі не бачыла яна князя Ігара, княгіні Вольгі, Святаслава, але іхныя справы і клопаты моцна яе закранулі. Таму абысці ўвагай гэтую лінію ніяк немагчыма. Пра князя Алега, дзякуючы Пушкіну, усе ведаюць, што ён «на череп коня наступил и молвил: *«Спи, друг одинокий... Не ты под секирой ковыль обагришь и жаркою кровью мой прах напоишь»*. Але здзейснілася слова чараўніка,

і сканаў «внезапно ужаленный князь». Здарылася гэта ў 912 годзе, а падзеі нашай аповесці адбываюцца гадоў на семдзесят пазней. Крыху раней наканаванай пагібелі Алег правёў паход на Царгорад, дзе прыбіў свой шчыт да брамы візантыйскай сталіцы. Хадзіў «на грэкаў» і Алегаў наступнік на кіеўскім пасадзе князь Ігар у 941 і 944 гадах.

Ён таксама скончыў «жывот свой» не сваёй смерцю; узлаваныя яго празмернай сквапнасцю драўляне забілі князя, і здарылася гэта ў існуючым і сёння горадзе Малін, у якім княжыў тады драўлянскі князь Мал. А потым драўлянаў пакарала княгіня Вольга. Выказала яна цвёрдасць жаночага сэрца, моц любові да мужа, бязлітаснасць вярхоўнай улады, і згарэлі драўлянскія баяры ў вогненнай яме жыўцом. Вогнішча тое па сённяшні дзень гарыць на летапісных старонках, пазначаючы крутасць гістарычных пераменаў. Ні над кім не зліталася Вольга з драўлянскіх баяраў — як птушыныя спевы, слухала яна іхныя крыкі з ахвярнага агню; ды ўсё ж памілавала дачку і сына забітага Мала. Таму, відаць, зліталася над імі, што былі яны ў самых малых гадах. Наўрад ці Дабрыня навучыўся добра хадзіць, а сястра ягоная Малуша вырасла з пялёнак. З цягам часу стала княжна Малуша ключніцай на Вользіным двары. І можна думаць, што весялела на сэрцы княгіні Вольгі, калі назірала яна, як дачка князя Мала выконвае халопскую службу, а сын ягоны стаіць прываротнікам — расчыняе і зачыняе ўязную браму. Ды жыц-

цё — дзіўны распарадчык: ціхая ключніца спадабалася сыну Вольгі князю Святаславу, і нарадзіўся ад іх любові князь Уладзімір, названы потым рускай царквой «роўнаапостальным» за хрышчэнне Кіева.

Апроч пабочнага Ўладзіміра, былі ў Святаслава сыны Яраполк і Алэг — ад «законных» жонак. Тут да месца ўявіць, што князь Святаслаў любіў сваіх дзетак, як любіць кожны бацька сваіх сыноў, і яны любілі тату, увіхаліся каля яго, калі сыходзіў ён з каня пасля пераможных паходаў; што браты любілі адзін аднаго, гулялі разам, гарэзнічалі, вучыліся, слухалі бацькава слова, і прыемна было Святаславу глядзець на тройцу малайцоў, якія ў будучыні павядуць далей ягоную справу. Але да братаў яшчэ вернемся; перамогі князя Святаслава таксама патрабуюць ўпаміну. Гэта ён прайшоў да Каспійскага мора, разбіў хазараў. І печанегі, якія выцеснілі з Прычарнамор'я мадзьяраў да Дунаю, гэтаксама паспыталі сілу яго мяча. Святаславу абавязаны ўзнікненнем Белград на Чорным моры ў Днястроўскай губе. Гэта ён быў неадольны ў бітвах, але і ён жа з лютай жорсткасцю пакараў пераможаных балгараў — дваццаць тысяч палонных былі ці распятыя на крыжы, ці пасаджаны на палі...

Не ведаў той век літасці...

На сілу ёсць хітрасць. У 972 годзе на дняпроўскіх парогах асадзілі малую дружыну Святаслава палкі печанегаў, і загінуў адважны князь, а печанежскі хан Курэй загадаў зрабіць з чэрапа ворага чару. Піў хан з гэтай золатам

аздобленай ёмістай чары, верачы, што сіла Святаслава пераходзіць у яго разам з віном. Ці не піў, а трымаў чару ў руцэ, разважаючы пра кароткасць жыцця і крохкасць славы, — хто ведае!..

Тры згаданыя сыны Святаслава, на той час падрослыя, атрымалі па старшынстве гарады для княжання: Яраполк, пераняўшы вярхоўную ўладу, застаўся ў Кіеве, Алегу дасталася драўлянская зямля, Уладзімір разам са стрыем сваім Дабрынем ад'ехаў у Ноўгарад... Жывуць Святаслававы сыны па сваіх кутах, думаюць кожны сваю думу, і пакрысе блізіцца пачатковая дата нашай аповесці — 980 год. Што яшчэ адбылося паблізу гэтага памятнага вузельчыка на нітцы часу? А вось што: браты пасварыліся, пачалася вайна малодшых са старэйшым за адзяленне. Загінуў на гэтай вайне князь Алег, а Ўладзімір быў выгнаны з Ноўгарада і ўцёк да варагаў. Праз два гады ён вярнуўся, ноўгарадцы яго прынялі, і, такім чынам, Кіеў і Ноўгарад зноў пайшлі да сутычкі.

Трэцім значным горадам таго часу была сталіца крывічоў Полацк, які стаяў на шляху з варагаў у грэкі. Валадарыў у ім князь Рагвалод. І вось конавы збег абставінаў: Уладзіміру мінула васемнаццаць гадоў, Яраполку — дваццаць, а дачка Рагвалода, полацкая князеўна Рагнеда, дасягнула ўзросту нявесты.

Выданніца ў даўніну істотна рознілася ад сённяшніх — дзяўчына чатырнаццаці гадоў лічылася спелай нявестай. Вось на час

вайны братоў Святаславічаў настала пара замужжа і для Рагнеды. Даспелая дачка крывіцкага князя, безумоўна, прымалася ў разлік малайцамі, што мелі правы дасылаць сватоў на княжы двор. Думалі пра яе Яраполк са сваімі баярамі і Ўладзімір са сваімі. Не па любові сваталіся да Рагнеды браты; лепш сказаць — з нянавісці адзін да аднаго; за кім дачка — за тым і цесцева войска, той і мацнейшы, і лягчэй яму зламаць роднаму брату хрыбет...

Вось, бадай што, і ўсё, чым хацелася папрэдзіць аповесць. Нічога, праўда, не моўлена пра Рагнеду, апроч узросту. Але няма нічога больш красамоўнага, як пражытыя гады; дзесяць... трыццаць... семдзсят... Усё за лічбай: выгляд, сіла, захапленні, клопаты. А Рагнедзе — чатырнаццаць. Б'ецца ейнае сэрца жаданнем любові, радасці, шчасця, прагне таямнічага дарослага жыцця... Хто не згадае светлыя сны, смутак і малітвы закаханага сэрца, дзіўныя малюнкi мары, пасля якіх робіцца нясцерпна нуднай будзённая ява! У глухі начны час абыходзіць не бітае жыццём юнацтва самая вераломная з багіняў — багіня наслання Мара; як толькі яе лёгкі позірк дакранецца чыстай, не мудрай яшчэ душы — снуецца летуценны сон, узыходзіць сонейкам недасяжная мара... І хочацца жыць, жыць вечно! Гэткім, здаецца, цудоўным будзе тваё жыццё...

ЖЫЦЦЁ ПЕРШАЕ

1

Восенню ў барвовую пару, калі загудзелі полацкія двары шматдзённымі вяселлямі, прыйшла і да Рагнеды падманлівая Мара, адымаючы спакой нявінных сноў. У адну ноч свет раздвоіўся на жаночае і мужчынскае, і адчула Рагнеда, якая сіла зводзіць гэтыя пачаткі. Раптам пачалі прыпякаць учэпістыя позіркі сустрэчных хлопцаў: ацэньвалі яны мужчынскім вокам прывабнасць князёўны, і яна скурай адчувала таямніцу іхнай увагі. Раптоўна ўзнік у снах таемны вобраз — грудзі сціскала салодкая боязь, гарачымі кругамі бегла па целе кроў, калі з'яўляўся светлы юнак і браў за руку, і прытуляў да шырокіх грудзей, дзе пад белай кашуляй білася моцнае з уладарнай сілай сэрца. Шапталі яго губы нейкія загадкавыя словы, і самое варушэнне ягоных губ было жаданае. Удзень гарачкавае хваляванне крыху прыгасала, твар незнаёмца цьмяна бачыўся на святле, і начныя сустрэчы ператвараліся ў таемную мару пра прыезд сватоў, розгляды, прыбыццё жаніха і вясельны поезд, з якім яна панясецца да бясконцых гадоў шчасця.

Прыцемкамі, калі Рагнеда сядзела разам з маці пры кудзеллі, а каля бацькі садзіліся браты Ёсяслаў і Брачыслаў, і збіраліся ў нагрэтую хату матчыны і бацькавы людзі, марылася Рагнедзе пад ціхае журчанне верацяна пра свае такія ж пакоі, чуўся скрозь голас бацькі,

які забаўляў маці вясёлым ці журботным аповядам, голас свайго суджанага, ласкавы голас клопату, і прасякала яе нецярплівасць любові... Прыйшоў час: Рагнеда жадала адгадаць галоўныя загадкі жыцця...

Пасля Калядаў у колкі марозны дзень прымчаў на запененым кані стражнік з блізкай заставы і прывёз князю Рагвалоду перададзеную па ланцугу вестку, што едуць людзі Яраполка і хутка прыбудуць. Хваляванне ахапіла полацкі дзядзінец, а з яго панеслася пагалоска па ўсіх гарадскіх дварах. Бабы сыходзіліся і гадалі, колькі пасагу павязе з сабой князеўна ў далёкі Кіеў і каго з дзевак выбера княгіня ў дружкі сваёй дачцэ на вяселле, а прызнаныя пяюхі ўжо бачылі сябе на будучым свяце на чале карагодаў, што праводзяць нявесту ў лазню і з лазні, і на жаласных спевах дзявочніка, і ў вясёлай грамадзе ля вясельнага стала, а разважлівыя мужыкі меркавалі пра карысць, якую дасць Полацку гэты саюз, бо ўсе карагоды і спевы, і кубельцы з дабром, што займаюць кароткі бабскі розум, нічога не вартыя, а мае важкасць на княжацкім вяселлі адзінае — умовы, на якіх князь Рагвалод пагодзіцца аддаць на ўцеху Яраполку сваю дачку.

Так, умовы... Адказная настала хвіліна, вырашалася будучыня на многія гады, і сышліся ў княскі дом блізкія Рагвалоду баяры абмеркаваць, чаго пажадае Кіеў для сваёй выгады, на чым трымацца для карысці Полацка, дзе зарубіць Полацка-Кіеўскія межы, чымі будуць волакi паміж Дзвіной і Дняпром. Яраполку,